

ĐẤT PHẬT PHÙ NAM

TS. Nguyễn Thúy Loan

Phù Nam là vùng đất rất dễ thương và hiền hòa bên dòng sông Cửu Long, mặc dù tên không còn nữa, nhưng hình ảnh của Phù Nam không dễ xoá mờ trong trí của người Việt Nam khi nghĩ về hoặc nhắc đến. Lịch sử đã chứng minh nó thuộc về vùng đất Việt Nam, nhưng những nước chung quanh vẫn muốn dành trong lịch sử của họ. Như vậy nó thuộc về ai, thực sự nó tên gì? Bài viết này khơi lại lịch sử một vùng đất Phật đầu tiên của Việt Nam, mặc dù thời đó nó thuộc về đế quốc Phù Nam.

Đất Phù Nam (Funan) bao trùm cả một phần Việt Nam, Căm Bốt (Cambodia), Mã Lai (Malaysia) và Thái Lan (Thailand). Phù Nam hiện hữu khoảng 6 thế kỷ, từ thế kỷ thứ nhất đến khoảng giữa thế kỷ thứ 6. Sau đó mất hẳn tên trên bản đồ vì sự suy sụp của nền kinh tế phồn thịnh một thời. Ngày qua ngày, Phù Nam đã chia ra thành nhiều khu vực. Phù Nam mang nhiều nét văn hoá của Ấn Độ và Căm Bốt. Theo lịch sử Phật Giáo, Vua A-Dục (Asoka) của Ấn Độ thời 269–237 trước công nguyên đã phái 9 phái đoàn đi ra nhiều nước để phổ biến rộng rãi về Phật Giáo. Một trong 9 phái đoàn do 2 vị tăng Sona and Uttara đi về Đông Nam Á, đã đến Suvarna Bhumi (Có nghĩa là vùng đất vàng) từ đây Phật giáo bắt đầu truyền rộng đến Thái Lan (Thailand), Lâm Ấp (Champa), Lào (Laos) Miến Điện (Myanmar), và Phù Nam (Funan). Đoạn sử này được viết lại từ vua Tích Lan (Sri Lanka). Theo truyền thuyết thì hai vị này theo tàu thương buôn đã đến Óc Eo, Phù Nam. Suvarna Bhumi thật sự là vùng nào, đến giờ vẫn là những cuộc tranh luận. Ở Thái Lan thì có tháp Phra Pathom Chedi (Tháp Đầu Tiên) ở Nakkorn Pathom, họ cho là hai vị này đã đến đây đầu tiên; vùng Thaton ở Burma (Miến Điện) thì cho rằng đất của họ chính là thủ đô của Suvarna Bhumi, và 2 vị tu sĩ Sona và Uttara đã đến đó. Ở Óc Eo, Việt Nam thì cho rằng hai vị đã sống trên núi Ba Thê để truyền giáo, sau khi 2 vị rời núi thì núi này đặt là Phnom Pathe (Tu sĩ đã rời khỏi núi). Như vậy lịch sử cho thấy Phật Giáo đã đến Đông Nam Á rất sớm, từ thời vua A Dục tức là vào khoảng thế kỷ thứ 3 trước công nguyên. Chiều dài Phật giáo trải rộng trên những đất Phật được những học giả, khảo cổ nghiên cứu liên tục không ngừng nghỉ.

Chúng tôi năm người từ Hoa Kỳ hăm hở đi Phù Nam để nghiên cứu về đất Phật vào đầu tháng 6, năm 2015. Trưởng phái đoàn là Tiến Sĩ Giáo sư Lancaster, người nghiên cứu về Phật Học 60 năm, là giáo sư trường Đại Học nổi tiếng của Mỹ UC Berkeley 33 năm. Ông cũng là một học giả nổi tiếng thế giới về công trình nghiên cứu Phật Học. Ông dẫn theo Howie, phụ tá chuyên môn từ trường Berkeley để bỏ hồ sơ tài liệu lên mạng, Tiến sĩ Đại Đức Thiện Tâm thông dịch và 2 nghiên cứu sinh (Magaret và tôi) về hải cảng của đất Phù Nam. Sau khi khám phá ra Phật giáo truyền theo con đường hàng hải, ông đã bắt đầu cho sinh viên nghiên cứu những hải cảng lớn thời đó, để tìm hiểu về sự phát triển của Đạo Phật. Trường Đại Học Vạn Hạnh cũ tức Viện Nghiên Cứu Phật Học bây giờ mời ông thuyết trình về sự khám phá mới này. Khi mọi việc được chuẩn bị xong thì chương trình lại dời về tháng 9, vì sinh viên đã nghỉ hè. Tiến sĩ Lancaster đã quyết định cho phái đoàn đi Óc Eo, để quan sát hải cảng nổi tiếng ở Phù Nam, thuộc tỉnh An Giang, Việt Nam hiện nay. Hải cảng này có thể là nơi đầu tiên Phật Giáo Việt Nam truyền đến. Những nhà khảo cổ đã đến Óc Eo, Việt Nam khoảng 1942 bắt đầu từ L.Malleret, đào xới để tìm những di tích lịch sử. Đến bây giờ, nó vẫn là nơi có nhiều bí mật chưa được giải thích, vì lịch sử không được viết lại nhiều thời đó.

Figure 1: Phái đoàn 5 người đi khảo sát Ốc Eo

Figure 2: Đất Phù Nam (xanh lá cây) và Ốc Eo thuộc Tỉnh An Giang ngày nay

Ốc Eo là một hải cảng thịnh vượng của Vương quốc Phù Nam thời đó, liên quan nhiều đến đồng bằng sông Cửu Long. Ốc Eo nằm dọc theo bờ biển Đông Nam Á, vị trí thuận lợi cho sự trao đổi hàng hoá bằng hàng hải với những quốc gia khác và họ ngừng ở đây để lấy nước ngọt. Ốc Eo cũng thuận lợi cho dân làng sống dọc theo sông Cửu Long từ Ốc Eo ngược lên Tây Tạng trong việc giao thông, buôn bán. Phật giáo theo sự trao đổi buôn bán đó mà phát triển đến với nhân loại.

Đất Phù Nam xưa được giao thông bằng những con kinh/rạch từ thành phố này đến thành phố khác. Hiện nay những con kinh rạch này vẫn còn tồn tại, mặc dầu đã qua hơn 2000 năm. Hơn thế nữa, những hệ thống dẫn nước từ sông Cửu Long, tưới ruộng và sự trồng trọt cho sự phì nhiêu của Phù Nam đến nay vẫn còn hoạt động sau 2000 năm. Đồng bằng sông Cửu Long, đất đai phì nhiêu màu mỡ. Dân cư sống an lành, chất phác. Sông Cửu Long là nguồn sống vô biên cho dân làng chung quanh đồng bằng. Sông Cửu Long dài khoảng 4350 km, phát xuất từ Cao nguyên của Tây Tạng, chảy qua các nước Trung Hoa, Miến Điện, Lào, Thái Lan, Cam Bốt và Việt Nam. Trung Hoa và Lào đã đập nhiều đập thủy điện từ sông Cửu Long (Mekong), nên mực nước đã xuống thấp và nước mặn từ biển tràn vào đã gây ra thiệt hại mùa màng cho dân cư Việt Nam.

(Khi viết đến đây, tôi nhớ lại có đọc quyển Dalai Lama, My Son (Đạt Lai Lạt Ma, Con Trai Tôi), nhật ký của mẹ Đức Đạt Lai Lạt Ma thứ 14, nói về đời sống những người Tây Tạng trước khi Trung Hoa thống trị. Họ sống chân thật thương yêu, giúp đỡ nhau trên đất Phật. Khi Trung Hoa đến năm 1959, họ đã giết chết hàng triệu người Tây Tạng vô tội và phá hủy sáu triệu chùa chiền tại đất nước này- Trang 233)

Trở về lại chuyến đi, chúng tôi đến tận Ốc Eo, thuộc tỉnh An Giang. Hiện trường khảo cổ nằm giữa những cánh đồng bao la bát ngát. Con đường mòn nhỏ từ quốc lộ dẫn vào song song với con rạch dẫn nước vào ruộng. Dân làng ở dọc theo con kinh, một người nông dân đang phát bờ ruộng, bên cạnh chiếc cầu tre băng qua con rạch. Hình ảnh này gợi lại bao nhiêu ký ức, một quê hương Việt Nam xa xưa bỗng hiện về trong trí, một thuở ấu thơ, những ngày mới lớn. Tôi

Figure 2: Di Tích Phù Nam tại hiện trường

Figure 1: Nhà khảo cổ màu đỏ giữa ruộng

đứng tần ngần, lịm người, thấy mắt mình hơi cay cay. Hình như bây giờ đời sống vật chất đã mang mình đi xa, xa dần với những hình ảnh thiên nhiên êm đẹp đó. Cái thôn quê ngày xưa, chắc hẳn không còn nữa dưới một đời sống mà tư tưởng chỉ hướng đến vật chất.

Thầy Thiện Tâm và tôi đi bộ khoảng nửa cây số để đến hiện trường. Tôi nghĩ Thầy cũng giống tôi, cố gắng uống hết những cảm giác quê nhà đang sống lại trong lòng. Khi đến hiện trường, Tiến sĩ Lancaster giải thích cho chúng tôi nghe về những vết tích còn lại trong lòng đất của dân Phù Nam xa xưa. Những viên gạch của 2000 năm về trước vẫn còn nguyên vẹn mặc dầu ngôi nhà đã xoi mòn theo thời gian. Ngọn núi Ba Thê cách xa vài cánh đồng ruộng, vẫn còn đó. Tiến sĩ Lancaster nói, ông có cảm tưởng di vật vẫn còn rất nhiều trong ngọn núi đó.

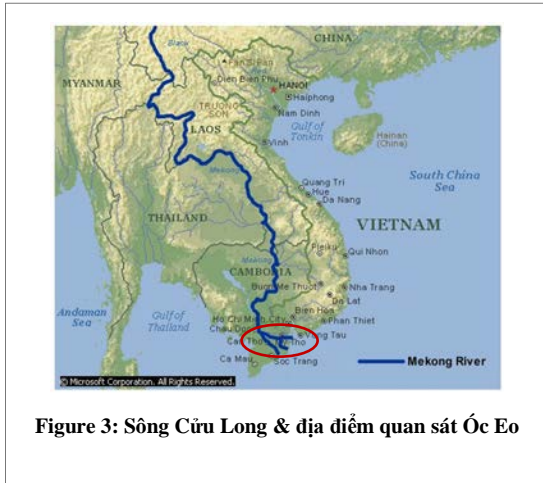

Figure 3: Sông Cửu Long & địa điểm quan sát Óc Eo

Buổi chiều đó, chúng tôi rời Óc Eo trở lại hotel ở Long Xuyên, Sáng hôm sau thức dậy sớm đi chợ nổi ở Long Xuyên để coi đồng bằng sông Cửu Long, vừa lúa của nước Việt Nam. Sau đó chúng tôi đi Cần Thơ để ngắm dòng Hậu Giang, và ở lại đêm ở Cần Thơ. Sáng hôm sau đi tiếp về Vĩnh Long, để qua Cái Bè, ngắm Tiền Giang. Vì Đồng bằng sông Cửu Long là vị trí thứ hai sau Óc Eo mà Tiến Sĩ Lancaster đã dự định để tham quan. Vì nó là một phần quan trọng hỗ trợ cho hải cảng Óc Eo. Dọc đường Tiến sĩ Lancaster giải thích những con kênh/rạch ngày xưa là những con đường giao thông liên lạc. Đi từ Hậu Giang qua Tiền Giang, rồi về lại Saigon. Tiến sĩ Lancaster cũng dành 2 ngày

cho 2 chùa để giảng cho Tăng Ni về sự nghiên cứu hiện tại của ông. Margaret và tôi được phép thuyết trình phần nghiên cứu của mình, vì 2 đứa nghiên cứu chung nên tôi dịch cho Margaret. Chúng tôi đến Chùa Thiện Minh ở Vĩnh Long và Chùa Thiên Khánh ở Long An cũng gần 200 tăng ni qui tụ. Mọi người đều thâm kính phục ông, một giáo sư già, người Mỹ, không ngại đường xa, khó nhọc đã cống hiến cả cuộc đời cho sự nghiệp nghiên cứu Phật giáo.

Gần ngày về, Tiến Sĩ Lancaster muốn đi Viện Bảo Tàng ở Saigon để quan sát những hình ảnh của Óc Eo. Cách làm việc của một học giả, không phí phạm thời gian, không bỏ qua một cơ hội. Khi đến phần triển lãm của Óc Eo. Thầy kêu tôi chụp hình không được bỏ sót tấm nào.

Trong lúc mấy thầy trò đứng trên con phà qua Vĩnh Long, ngắm dòng Hậu Giang đang lững lờ. Tôi bỗng chảy nước mắt và nói với Thầy Lancaster: “Đại diện cho những người Việt Nam, con xin chân thành cảm ơn thầy đã đến đất nước Việt Nam này để nghiên cứu về Phật Giáo cho Việt Nam cũng như cho toàn thể nhân loại.” 10 ngày ngắn ngủi, nhưng bận rộn trôi qua, chúng tôi chia tay, Thầy tiếp tục đi Hồng Kông để dạy trường Đại Học ở đó, chúng tôi về lại Hoa Kỳ.

Tháng 11 năm 2015, Trường Đại Học Xã Hội và Nhân Văn phối hợp với Viện Phật Học (Đại Học Vạn Hạnh cũ) đã tổ chức Đại Hội Phật Học Thế Giới với tựa đề “Phật giáo trên đồng bằng sông Cửu Long” trong 3 ngày. Nhiều nước tham dự có cả: Ấn Độ, Tích Lan (Shri Lanka), Miến Điện Thái Lan, Căm Bốt..... Thầy Lancaster cũng được mời để mở đầu Đại Hội. Thời gian này ai cũng bận, không ai đi. Thầy hỏi tôi có muốn đi không, tôi ngần ngừ, nhưng nghĩ nước Việt Nam là nguồn gốc sinh ra mình nên tôi đồng ý đi, nhưng vì bận, tôi đến trễ vào buổi chiều của ngày khai trương.

Tôi đến đó sau khi mọi người ăn trưa xong tại trường Đại Học Nhân Văn. Một người bạn đón ở phi trường, để đồ đạc ở hotel do trường đãi thọ cho những người tham dự đại hội rồi chờ

thăng đến trường Đại Học Nhân Văn. Tôi tìm Thầy Lancaster, ông nói cho tôi biết, ngày mai ông và tôi sẽ thuyết trình tại Viện Phật Học. Ông hỏi tôi định nói về đề tài gì? Tôi nói: Con sẽ thuyết trình về Lịch Sử Đất Phù Nam, một lịch sử quan trọng trên dòng sông Cửu Long của Phật Giáo, Con đã báo cho trường rồi. Ông gật đầu cười và nói. I think you will do good job with that topic. (Thầy nghĩ cô sẽ thuyết trình hay về đề tài đó). Tôi ở đó một ngày, những sinh viên muốn nghe đều gắn headphone thông dịch, vì những học giả đến từ các nước đều nói tiếng Anh.

Figure 4: Hình Kỷ Niệm Đại Hội

Figure 5: Tiến Sĩ Lancaster và Tác Giả

Đến ngày thứ hai, Đại Hội dời về Viện Đại Học Phật Học, Thầy Lancaster giảng vào buổi sáng về Phật Giáo đến với mọi người qua đường hàng hải (Maritime Buddhism). Đó là đề tài đặc ý nhất do Thầy khám phá. Đại Học Úc đã cho Thầy \$400,000 USD để tiếp tục nghiên cứu. Vì ngày xưa người ta tưởng Phật Giáo phát triển theo con đường Tơ Lụa (Silk Road) của Trung Hoa. Nhưng với những bằng chứng mới nhất, họ tìm thấy những đồng tiền cổ của các nước như Ba Tư (Iran, Iraq) và những nước vùng La Mã (Roman) dọc theo bờ biển và trên những chiếc tàu bị chìm, nhiều hơn là tiền cổ ở Trung Hoa. Thầy Lancaster đã chứng minh Phật Giáo phát triển bằng con đường hàng hải. Cho nên Phật Giáo qua Tích Lan (Sri Lanka), Thái Lan, Miến Điện (Burma)....và Việt Nam ở Phù Nam, sau đó qua Lâm Ấp (Chàm) rồi đến miền Bắc Việt Nam sông Hồng (Red River), rồi qua Trung Hoa.

Tôi thuyết trình vào buổi chiều, ban tổ chức cho mỗi người 20 phút. Trước nhất dù muốn dù không, sách lịch sử thời xưa nói về Việt Nam chỉ có được ở Trung Hoa. Vì chiến tranh, Trung Hoa và Pháp đã mang nhiều tài liệu quý giá ra khỏi nước Việt Nam hoặc tài liệu bị tiêu hủy, lạc mất. Người dịch lịch sử đất Phù Nam đầu tiên từ tiếng Trung Hoa là Paul Pelliot và đăng trên báo Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient của Pháp năm 1903. Paul Pelliot là người

Figure 6:
Paul Pelliot (1878 -1945)

Pháp, một học giả, một nhà nghiên cứu về lịch sử Á Châu, chưa đầy 30 tuổi, Pelliot biết nhiều ngôn ngữ về khảo cứu cổ học như Hán (Chinese), Mông Cổ (Mongolian), Arabic, Persian, the Turkic languages, Tây Tạng (Tibetan), và Phạn Ngữ (Sanskrit) v.v....

Có một giảng sư ở trường University of the West của Mỹ tôi đang học, gốc người Trung Hoa, khi ông dạy lớp Phật giáo và Lão Giáo; Ông kể rằng: Khi Paul Pelliot đến Đôn Hoàng (Dunhuang), Trung Hoa, Pelliot đã đọc và nghiên cứu những tài liệu quý giá, rồi mua với giá rẻ để chở về Pháp và Anh. Giáo sư nói tiếp: Lúc đó bao nhiêu người Trung Hoa làm giáo chủ, mình

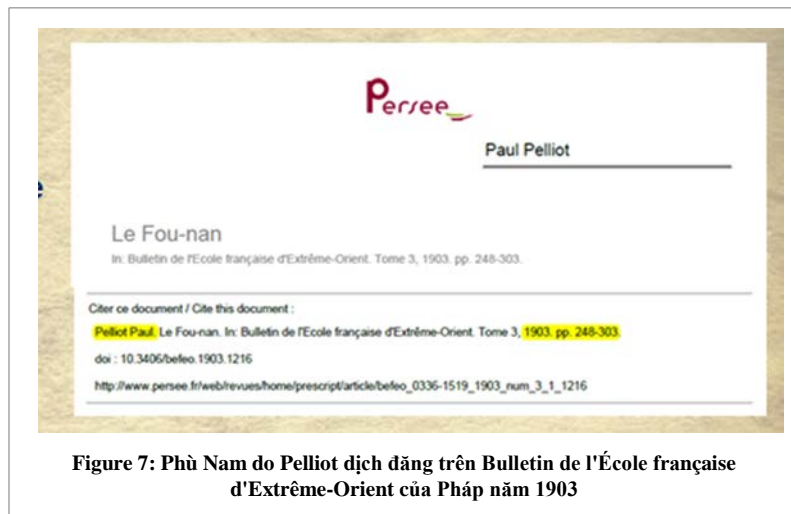

Figure 7: Phù Nam do Pelliot dịch đăng trên Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient của Pháp năm 1903

chủ, cho mình là văn hay chữ tốt, nhưng không ai làm được điều mà ông Paul Pelliot đang làm. Vì thế Trung Hoa đã mất những sách, kinh quý giá và hiện những sách đó đang nằm ở Thư viện Anh và Pháp.

Đôn Hoàng (Dunhuang) là một địa danh của Trung Hoa ở giữa sa mạc, nằm sát những ngọn núi. Người xưa đã đục những ngọn núi làm hang động lên tới cả ngàn cái, để vẽ những bức tượng về Phật giáo và chứa những kinh

sách quý giá. UNESCO thế giới đã đánh giá là kho tài liệu vô giá về Phật Học. Mặc dù dưới thời Mao Trạch Đông, cách mạng văn hoá, đốt sách vở, nhưng những hang động này nằm xa Bắc Kinh, nên không tổn hại gì. Hiện tại, hang động được trường Mỹ Thuật do một người Mỹ sáng lập tên Paul Getty, làm lại những hang động tại Hoa Kỳ ở Los Angeles, California để triển lãm và công hiến cho sự học hỏi và nghiên cứu của nhân loại về Phật Giáo tại Viện Bảo Tàng Getty (Getty Museum). Tôi có đến đó tham quan với trường, mỗi lần chỉ coi được vài hang động thôi. Họ làm giống 100%, từng những viên gạch bị mất, ngón tay của tượng Phật bị rụng vv... Dưới mắt thường khó phân biệt được nó không phải là hang động thật thời xưa.

Câu chuyện cũng gọi lại về đất nước Việt Nam giống như vậy. Vào năm 1932 Trần Văn Giáp đã khám phá ra quyển Thiên Uyển Tập Anh ở thư viện Pháp. Thiên Uyển Tập Anh là một trong những quyển sách xưa nhất của Việt Nam nói về Phật giáo, trong đó ghi lại những thiền sư nổi tiếng của các dòng thiền từ thế kỷ thứ 3 đến thế kỷ 11. Ông Giáp đã dịch ra tiếng Pháp, và Tiên Sĩ Lê Mạnh Thát đã dịch ra tiếng Việt, hiện tại thì có giáo sư Nguyễn Tử Cường dịch ra tiếng Anh. (Vì nguyên gốc là chữ Nôm/Hán).

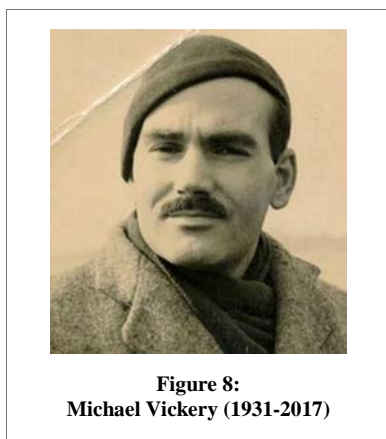
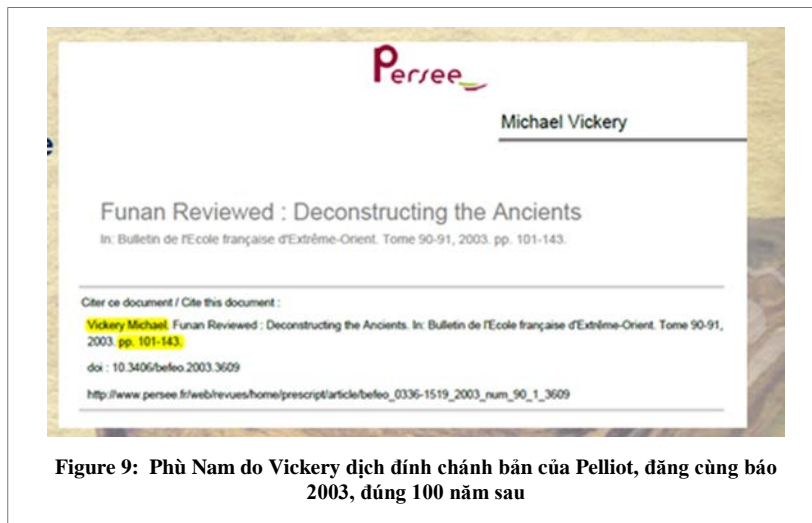

Figure 8: Michael Vickery (1931-2017)

Trở lại chuyện Phù Nam, từ đó mọi người muốn nghiên cứu về Phù Nam, đều lấy bản dịch của Paul Pelliot làm bản gốc cho lịch sử đất Phù Nam. Nhưng đến năm 2003, đúng 100 năm sau, Ông Michael Vickery đã nghiên cứu về Phù Nam từ bản gốc của Trung Hoa cũng đăng lên tờ báo mà 100 năm về trước ông Paul Pelliot đã đăng, để nghiệm lại những điều ông Paul Pelliot đã dịch. Lịch sử cũng đã sang trang cho Phù Nam, sau bản dịch tuyên bố của Vickery. Vickery đã tốt nghiệp tiến sĩ tại Yale University, một Đại Học nổi tiếng nhất nhì của Hoa Kỳ, chuyên nghiên cứu về lịch sử Đông Nam Á, Ông đã dạy nhiều trường đại học ở Malaysia, Singapore v.v... Ông nói: "Tôi đã đưa ra những bằng chứng cho lý thuyết Phù Nam, để chấn chỉnh

lại những gì sai sót trong lịch sử."

Pelliot cho rằng Funan (Phù Nam) từ lịch sử Trung Hoa có nghĩa là Núi theo tiếng Khmer, như vậy Funan có nghĩa là vùng núi, nhưng Vickery cho rằng Phù Nam cũng giống An Nam, Nam Hải (Nam là phía Nam), Nêu Nam Hải là Biên phía Nam, An Nam là Thái Bình ở phía Nam thì Phù Nam là Sự Bảo Vệ ở Phía Nam. Như vậy Phù Nam là Phù Nam, không phải là vùng núi. Vị trí Phù Nam thật sự ở vùng nào? Có một số học giả cho rằng Phù Nam nằm gần

Figure 9: Phù Nam do Vickery dịch đính chánh bản của Pelliot, đăng cùng báo 2003, đúng 100 năm sau

đồng bằng sông Mê Nam, Thái Lan. Nhưng sau khi bàn cãi từ những chi tiết trong lịch sử Trung Hoa, thì rõ ràng Phù Nam nằm cạnh dòng sông Cửu Long và trải dài từ Việt Nam, biên giới đến tận Nha Trang dọc qua Thái Lan. Thủ đô của Phù Nam được bàn cãi qua nhiều học giả quan tâm đến Phù Nam, và cuối cùng nhiều bằng chứng được trưng bày và đồng ý Thủ Đô là Vyadhapura (gần Ba Phnom - Angkor

Borei), một thành phố bên Cấm Bốt cũng nằm dọc theo sông Cửu Long cách Óc Eo khoảng 20 kilo mét. Óc Eo là một thành phố sầm uất thời đó. Theo truyền thuyết, Vua đất Phù Nam là một cô gái, và đã lập gia đình với người Bà La Môn, vì thế Phù Nam mang nhiều bản sắc của người Ấn Độ. Điều này cũng chứng minh một phần trên những vật khảo cổ tìm thấy ở Óc Eo và những vùng lân cận. Nhưng Vickery đã phản bác điều này, ông không cho người vua đầu tiên của Phù Nam là Ấn Độ vì lịch sử và bằng chứng đào xới cổ vật không nói về điều này, và gạt bỏ tên tuổi của nữ hoàng đầu tiên của Phù Nam từ dịch thuật Paul Pelliot, vì ông cho là dịch sai. Tuy nhiên, ông đồng ý mãi đến thế kỷ thứ năm vua Phù Nam là người Ấn Độ. Cũng theo lịch sử Trung Hoa, vua Hán đã yêu cầu vua Phù Nam gửi nhiều Tăng Phật Giáo đến Trung Hoa để truyền giáo. (Sự nghiên cứu và So Sánh giữa dịch thuật Của Pelliot và Vickery từ tài liệu Trung Hoa rất chi tiết và dài, tác giả có giải thích nhiều trong bài thuyết trình ở Viện Phật Học Việt Nam 2015.)

Như vậy từ Óc Eo đến Nha Trang đều thuộc về đất Phù Nam. Một vùng đất đã được Phật Giáo đến đầu tiên và rất sớm vào thế kỷ thứ 3 trước Công nguyên dưới thời Vua A Dục (Asoka). Như vậy khi khảo sát và nghiên cứu đất Phù Nam, Nha Trang vẫn được nhắc nhở giữa văn hoá đất Phù Nam và Lâm Ấp (Champa). Nhìn lại quá khứ như là một kinh nghiệm để hướng về phía trước; theo lịch sử thì Lâm Ấp cũng nhiều lần nổi loạn khuấy phá biên giới và cuối cùng thì diệt vong. Giáo Sư Tiến Sĩ Lê Mạnh Thát đã thuyết trình trong Đại Hội là Champa đồng ý dâng đất cho Việt Nam, mình không đánh chiếm. Mỗi sự việc trên đời đều có nguyên nhân và hậu quả theo thuyết nhân quả của Phật Giáo.

California 24/7/2019

Tài Liệu Tham Khảo:

(Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient is abbreviated as BEFEO)

Paul Pelliot : 1903 "The Fu-Nan" BEFEO, p. 248-303.

Michael Vickery: 2003 "Funan Reviewed: Deconstructing the Ancients." BEFEO, p. 101-143.

George Coedès: The Indianized States of South-East Asia

Gilbert F. White, Lewis Owen, Jeffrey W. Jacobs: Mekong River, River, Southeast Asia

Encyclopaedia Britannica: Funan, Historical State, Indochina

https://www.getty.edu/research/exhibitions_events/exhibitions/cave_temples_dunhuang/index.html

<http://cruisemekongriver.net/mekong-river-map.html>

Miriam T. Stark: Collapse and Regeneration in Ancient Cambodia

Tran Ky Phuong, Bruce Lockhart: The Cham of Vietnam: History, Society and Art

K. Kris Hirst: Oc Eo, 2,000-Year-Old Port City in Vietnam: The Economic Heart of the Funan Empire of Vietnam

Guy, John: Lost Kingdoms: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia

Don Lehman jr.: Book 1: The Rise & Fall of Southeast Asia's Empires by

Ancient Civilizations In Southeast Asia: Funan, Srivijaya And The Mon

<http://factsanddetails.com/asian/cat62/sub406/entry-2814.html>

Ian Harris: Cambodian Buddhism: History and Practice

John Guy, Pierre Baptiste, Lawrence Becker: Lost Kingdoms: Hindu-Buddhist Sculpture of Early Southeast Asia

Figure 2: <https://vovanthuong.org/vai-net-ve-nen-van-hoa-co-oc-eo-phu-nam.html>

Figure 5: <http://cruisemekongriver.net/mekong-river-map.htm>